

*Томаржевська І.В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
НПУ ім.М.П.Драгоманова, (м.Київ)*

ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

На сучасному етапі актуальним є вдосконалення професійної підготовки спеціалістів соціономічної сфери діяльності, основою професійної компетентності яких є особистісний компонент. В зв'язку з цим метою даної статті є теоретичний та методологічний аналіз проблеми розвитку особистості в умовах професійної підготовки соціономічного профілю.

Ключові слова: професійна підготовка соціономічного профілю, гуманізація, особистісний підхід.

На современном этапе актуальным является совершенствование профессиональной подготовки специалистов социономической сферы деятельности, основой профессиональной компетентности которых является личностный компонент. В связи с этим целью данной статьи является теоретический и методологический анализ проблемы развития личности в условиях профессиональной подготовки социономических профиля.

Ключевые слова: профессиональная подготовка социономических профиля, гуманизация, личностный подход.

Inna V. Tomarjevska. candidate of psychological sciences, associate Professor of the chair of practical psychology of the National Pedagogical Dragomanov University, (Kyiv). Theoretical - methodological analysis of problems of development of personality in of vocational training by socionomical profile. At the present stage is to improve the actual training specialists sotsionomichnoyi scope, basis of professional competence which is a personal component. In connection with deep and dynamic socio-economic changes, democratization and гуманізацією the company increased the demand by socionomical profile, the representatives of which are psychologists, teachers and social workers. However, be aware that it is such spheres of social practice, in which the means of professional activity is actually the identity of a specialist. Therefore, require special attention and special features of the process of development of personality in the conditions of professional training соціономічного профілю, the conditions that affect this process. The place of this problem in modern pedagogical and psychological researches has been analyzed, the conceptual analyze of the main research terms and methodological approaches to the study of the humanization. In this regard, the aim of this paper is a theoretical and methodological analysis of the problem in terms of personal development training sotsionomichnoho profile.

Keywords: training sotsionomichnoho profile, humanism, personal approach.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В зв'язку з глибокими та динамічними соціально-економічними змінами, демократизацією та гуманізацією суспільства зріс попит на «допомагаючі» професії, професії соціономічного профілю, представниками яких є психологи, педагоги, соціальні працівники. Відповідно зросла необхідність в великій кількості професіоналів цих сфер діяльності. Однак необхідно враховувати, що це такі сфери соціальної практики, в яких засобом професійної діяльності є власне особистість спеціаліста. Тому особливої уваги потребують особливості процесу розвитку особистості в умовах професійної підготовки соціономічного профілю, умови, які впливають на цей процес.

Починаючи з 70-х років минулого століття ідеологічний та командно-бюрократичний підходи до підготовки спеціалістів соціономічного профілю в зв'язку з „відкриттям” у суспільстві „людського фактору” почали поступатись академічному підходу. Але орієнтація на розвиток

переважно інтелектуальної сфери не відповідала потребам суспільства та запитам професійної практики. Зміни соціально-економічної ситуації країни, актуалізація нових цінностей в освіті сформували запит суспільства на фахівців соціономічного профілю, представників „допомагаючих професій” нового типу.

Суспільство потребує фахівця високої культури, здатного до рефлексії, до корекції власних дій і вчинків, здатного не тільки говорити, але й слухати, розуміти іншого. Все це пов'язано із духовністю, із пізнанням цінностей особливого, іншого, з установкою на розуміння, з прагненням допомогти кожному, захистити слабких.

Професійна діяльність представників „допомагаючих професій” спрямована перш за все на людей, які потрапили в життєво складні обставини або мають значні труднощі в зв'язку з хворобою, інвалідністю, втратою роботи, з вихованням дітей або через наслідки психотравмуючих ситуацій і т. ін. При цьому, одним з найважливіших принципів цієї роботи є не тільки надання різних видів допомоги (як-то психологічна, соціально-економічна, соціально-правова та ін.), але і мобілізація внутрішніх ресурсів людини для вирішення власних проблем. Виходячи з цього можна стверджувати, що для фахівця даного профілю важливими є не лише суто професійні знання та уявлення про особливості та методи роботи з людьми; більш важливими є спеціальні знання, що необхідні для організації власного мислення і уміння розібратись у ситуації, що включає осмислення життєвих задач, а також задач специфічних, котрі постають перед людьми через виникнення проблем.

Об'єкт професійно-соціономічної діяльності має подвійну природу: з одного боку, це елементи соціальної культури, які використовує фахівець для вирішення задач надання допомоги людині, а з іншого – це власне ця людина у всьому багатстві свого внутрішнього світу.

На нашу думку, професійно засвоїти таку діяльність можливо лише на індивідуально-особистісному рівні, тому підготовка молоді до професій соціономічного профілю повинна базуватись на освітняних технологіях, що забезпечуватимуть професійно-особистісний розвиток та саморозвиток.

Соціономічні професії пред'являють до свого суб'єкта безліч не тільки перерахованих вище, але й інших вимог, серед яких одне з ключових місць, на наш погляд, займає емпатія. У національній культурі завжди цінувались такі якості як почуття жалю, співчуття, а духовне відродження суспільства пов'язувалось із вірою в любов, милосердя, розуміння почуттів іншої людини. До розвитку цієї проблеми внесли свій вклад П.П.Блонський, Г.О.Балл, І.А.Зязюн, К.Д.Ушинський та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з головних професійно-значущих якостей представника соціономічного профілю повинна бути саме емпатійність, яка забезпечує конструктивну взаємодію між професіоналом та клієнтом та сприяє позитивним змінам у формуванні особистості. До теперішнього часу накопичилася достатньо велика кількість підходів до проблеми емпатії як психологічного феномена. В них емпатія розглядається: як емоційний процес, емоційний відгук на переживання, схвильованість іншого (Г.М.Андреева, Т.П.Гаврилова, О.Г.Ковальов, М.М.Обозов, Д.Адерман, В.Прайс, Е.Стотланд та ін.); як когнітивний процес, тобто процес розуміння переживань, почуттів іншого (О.П.Сопіков, П.П.Короленко, В.Ю.Зав'ялов, Р.Даймонд, С.Махоні, А.Вілмер та ін.).

Нами проаналізовано дослідження, що присвячені проблемам становлення праці вчителя, яка є подібною до діяльності практичного психолога. Так, наприклад дослідниками Ф.Д.Забугіною та О.С.Шафрановою виділено ряд особливостей праці вчителя, що обумовлюють значні психофізіологічні навантаження:

1) необхідність тривалої та одночасної фіксації уваги на декількох об'єктах, як внутрішніх, так і зовнішніх;

2) високі вимоги до пам'яті (точність і швидкість запам'ятовування і відтворення великої інформації),

3) вміння висловити свої почуття і уявлення допомогою жестів, міміки і голосових засобів.

Р. О. Серебрякова додає до цього

4) великі статичні навантаження;

5) існуючі і, в більшості випадків, що виконуються вимоги емоційної нейтральності у стосунках з учнями;

б) необхідність «домашньої роботи», на шкоду сімейних справах і відпочинку [7]. Таким чином, образ професії як когнітивне та емоційне утворення певною мірою змінює систему загальних орієнтирів у суспільній та індивідуальній свідомості людей. Особливу увагу до проблеми формування особистості професіонала викликано постановкою питань про зв'язок її змісту та динаміки з питаннями придатності людини до трудової діяльності, з індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта діяльності, з можливістю оцінки та прогнозування цього процесу та ін.

Якщо виходити зі специфіки роботи педагога, психолога, соціального педагога, профконсультанта та інших представників соціономічних, гуманітарних професій, то суть їх можна звести до декількох основних моментів:

- по-перше, це допомога в прилученні до загальнолюдської культури, включаючи і засвоєння визначених знань, способів поведінки (життя) у суспільстві й усвідомлення існуючих суспільних проблем;

- по-друге, це допомога у знаходженні свого місця в соціумі, у соціально-професійній конкретній групі і колективі, а також у суспільстві (культурі) в цілому. При цьому очікується формування саме активної життєвої позиції учнів (вихованців, клієнтів) що, у свою чергу, припускає активність (особистісна небайдужість, причетність суспільним проблемам) і самого педагога, психолога, профконсультанта;

- по-третє, така організація освітньо-виховної діяльності педагога і психолога, при якій їхні вихованці стають справжніми особистостями й індивідуальностями. Природно, чим більш різноманітними (несхожими один на одного) виявляються учні, тим у більшому ступені вдалося педагогові або психологові реалізувати у своїй роботі особистісний підхід. Але, при цьому і педагог, і психолог повинні бути особистостями, тобто демонструвати своїм учням зразок гідної, але одночасно і неординарної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз результатів теоретичних досліджень, присвячених проблемі розвитку особистості в умовах професійної діяльності соціономічного профілю, дозволяє виділити кілька органічно пов'язаних напрямків:

1. Створення умов для засвоєння студентами необхідної інформації в галузі етики, моральних стандартів сучасного суспільства, етичних аспектів діяльності спеціалістів соціономічного профілю;
2. Створення умов для розвитку у студентів позитивних моральних орієнтацій, прийняття загальнолюдських і професійних етичних установок.
3. Створення умов для розвитку і саморозвитку особистості, що забезпечуватимуть розуміння проблеми клієнтів, а також наслідків рішення цих проблем у процесі надання допомоги.

Основна суть проблеми формування особистості професіонала зводиться до двох основних положень:

1) «особистість проявляється в професії» – у процесі вибору і оволодіння професією, професійного вдосконалення і реалізації особистості професіонала, визначення його місця у суспільстві, досягнення матеріальних і духовних цінностей, задоволення особистих пізнавальних інтересів;

2) «розвиток особистості в діяльності» – формування професійно орієнтованих якостей людини, розширення сфери пізнання навколишнього світу та його смислового змісту, розвиток форм і змісту предмета спілкування [2].

Професійна придатність до освоєння і практичної реалізації діяльності залежить від ступеня розвитку, особливостей прояву та диференціальних характеристик різноманітних особистісних властивостей і якостей людини.

Однак, незважаючи на помітне розходження в змісті комплексів професійно важливих якостей в різних видах діяльності, існує низка особистісних якостей, професійно значущих

практично для будь-якої професії. Маються на увазі такі якості, як відповідальність, самоконтроль, емоційна стійкість, тривожність та інші.

Отже не характеристика окремих особистісних якостей, а розгляд цілісної особистості, аналіз її проявів в різних життєвих і професійних ситуаціях, виявлення типових, професійно орієнтованих особистісних структур дають можливість найбільш повно і об'єктивно оцінити рівень професійної придатності суб'єкта і прогнозувати успішність її досягнення. І все ж не слід применшувати значення вивчення та врахування ролі деяких окремих рис особистості, здібностей, характерологічних особливостей та інших психічних утворень.

Важливим для нашого дослідження є принцип гуманізації, що визначає сучасні моделі взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Цей принцип визначає гуманістичний підхід до кожного студента через надання допомоги в саморозвитку, вихованні культури ставлення до себе, людей, суспільства.

У прагненні створити гуманістичну модель навчально-виховного процесу різні вчені пропонують доволі широкий діапазон поглядів та ідей. Розглянемо деякі наявні психолого-педагогічні концепції, на основі яких ґрунтується даний процес.

Для Ш.О. Амонашвілі поняття "гуманне навчання", з одного боку, пов'язане з необхідністю зміни старого імперативно-авторитарного способу функціонування системи освіти на новий, побудований на засадах гуманізму та співробітництва між учителями, учнями, батьками, адміністрацією шкіл, сіл, міст, а з іншого боку – з гуманізацією самого процесу навчання та особистостей його учасників. Фундаментом всього процесу навчання Ш.Амонашвілі вважає характер спілкування педагога з учнями і окреслює два його типи: імперативний та гуманістичний. Перший тримається на різного роду тиску з боку вчителя (страх оцінки, покарання та ін.), а другий – на рівноправній співпраці педагога з учнями, довірі та взаємній повазі. Гуманістичний тип спілкування, на думку автора, поступово переходить у нову гуманну педагогіку [1].

І.М.Трубавіна пропонує власне визначення такого терміну, як „гуманістична педагогіка”. На думку дослідника, це педагогіка, яка ставить дитину у центр виховання як найвищу цінність, розуміє її як неповторну, унікальну особистість, якій притаманні свої особливості, здібності”[9].

На думку С.Гончаренко, під гуманізацією освіти слід розуміти „переорієнтацію на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації), відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях”[3].

У дослідженнях російських вчених А.В.Беляєва, М.І.Бітянова, Н.М.Лебедева, В.А.Шаповалова зазначається, що гуманістичне середовище та ставлення з боку викладачів формують особистісно значущі якості студентів [4].

Вирішуючи завдання гуманізації професійної підготовки розглядаємої категорії студентів, перш за все потрібно орієнтуватись на особистість майбутнього професіонала з всіма її індивідуальними особливостями, потребами, властивостями. Вивчення особистості у психологічній науці здійснюється за різними напрямками та підходами, але, на нашу думку головним методичним підходом до проблеми гуманізації професійної підготовки студентів з особливими потребами має стати саме особистісний підхід. Підтвердження цьому знаходимо у великій кількості наукових джерел, аналіз яких дозволяє стверджувати про необхідність створення системи особистісного підходу як головного принципу гуманізації професійної підготовки студентів з особливими потребами.

В умовах особистісно орієнтованої професійної підготовки студент спрямований переважно на себе і свої можливості, що визначаються його внутрішнім потенціалом. А.Маслоу зазначав, що особистісноорієнтоване професійне навчання з опорою на внутрішні потенції особистості, на розвиток самоактуалізації і самоконтролю забезпечуватиме самореалізацію і саморозвиток студента, творче здобування знань і формування якостей особистості. Цілеспрямована самоактуалізація і самореалізація особистості створює найбільш оптимальні умови ефективності навчання [4].

У дослідженнях Г.С.Костюка, Ф.І.Іващенко, Т.В.Кудрявцева, В.О.Моляко, В.В.Рибалка та інших науковців особистісний підхід розглядається як науковий принцип, що забезпечує розуміння, пізнання, розвиток та самореалізацію особистості. Мета, яку реалізує особистісно-зорієнтована навчально-виховна модель, - розвиток особистості учня з урахуванням його можливостей і схильностей. Стратегія поведінки педагога за даної моделі полягає у створенні таких ситуацій, які сприяють максимальному розкриттю можливостей індивідуального зростання учня (студента), стимулюють його внутрішні сили до творчого саморозвитку і самовдосконалення. Опора на особистісно-зорієнтований підхід створює умови, за яких кожен вихованець у самому собі та в інших бачить індивідуальність, поважає особисту гідність та гідність інших. Особистісна позиція педагога полягає у гуманістичному ставленні до учня як до найвищої цінності, як до мети, а не як до засобу.

Сучасні вітчизняні науковці переконані в тому, що розробка особистісного підходу є надзвичайно складною теоретичною та практичною проблемою. Складність цієї проблеми зумовлена в першу чергу тим, що особистість є чи не найскладнішим утворенням у світі і одночасно - суб'єктом перетворення цього світу і самого себе. Ключову роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє психологія, адже психологічні закономірності посідають центральне місце у загальнонауковому уявленні про особистість, її розвиток та діяльність.

Л.І.Божович вважає, що особистістю слід вважати людину, яка досягла певного рівня психічного розвитку. Цей рівень характеризується тим, що у процесі самопізнання людина починає сприймати та переживати саму себе. Необхідною характеристикою особистості є її активність, що проявляється у здатності свідомо впливати на оточуючу дійсність, змінювати її у власних цілях, а також змінюватися самій заради досягнення поставленої мети. У цій моделі особистості психічні процеси та функції, особистісні якості та властивості представлені у вигляді певної структури, центром якої є мотиваційна сфера. На думку дослідника, тільки через особистість ми можемо пізнати дитину, вивчити кожен окрему психічну властивість індивіда як особистості в цілому [6, с.300].

Принцип особистісного підходу за К.К.Платоновим означає таке вивчення особистості, „...коли через особистість ,як через ціле пізнаються її елементи та зв'язки цих елементів як між собою, так і з цілісною особистістю” [5, с.198].

На думку дослідника використання принципу системності у особистісному підході означає таке вивчення людського індивіда, коли через особистість, як через ціле, пізнаються її елементи та зв'язки цих елементів як між собою, так і з цілісною особистістю. Сутністю особистісного підходу за Платоновим є перш за все розуміння самої особистості як сукупності внутрішніх умов, якими є структура її властивостей і якостей, через які преломлюються всі зовнішні дії. Дослідник побудував свою психологічну, динамічну, функціональну структуру особистості як системоутворюючий компонент особистісного підходу [5].

В.Є.Чудновський, говорячи про сутність особистісного підходу, стверджує, що найбільшого психолого-педагогічного ефекту можна досягти, якщо впливати на здібності учня саме через його особистість, через внутрішній особистісний регулятор [10].

У сучасній педагогіці та психології вимоги до формування особистісного підходу порушувались у дослідженнях таких сучасних науковців: В.В.Давидов, І.А.Зязюн, Н.Г.Ничкало, В.В.Столін, В.О.Татенко, Б.О.Федоришин, та інших.

Останнім часом інтерес до особистісного підходу у педагогічній психології та педагогіці зростає. Дослідники здійснюють його побудову на шляху переходу до нього від інших, більш розроблених підходів. Пропонуються такі його форми, як „особистісно-соціально-діяльнісний підхід” (О.В.Барабаншиков і М.Ф.Федоренко), „принцип діяльнісно-особистісного підходу” (В.І.Андреев), „особистісно-діяльнісний підхід” (І.О.Зимня), „системний особистісно-діяльнісний підхід” (Л.М.Деркач), „індивідуально-особистісний підхід” (О.Я.Савченко) тощо [3].

Сучасні вимоги до формування особистісного підходу у галузі педагогіки і психології професійної підготовки визначалися у дослідженнях Г.С.Костюка, Є.О.Климова, Ф.І.Іващенко, В.В.Рибалка В.О.Моляко, Е.О.Фарапонової, Г.О.Балла, С.О.Сисоєвої, Т.С.Яценко та інших.

Проблеми розробки особистісного підходу у сфері професійного самовизначення учнів розглядаються у працях С.У.Гончаренка, В.О.Федоришина, В.В.Синявського, Н.А.Побірченко, В.І.Панченка та багатьох інших.

Для нашого дослідження великого значення мають ідеї В.В.Рибалки. Дослідник розглядає особистісний підхід у професійній підготовці як науковий принцип, що забезпечує розуміння, пізнання, розвиток та самореалізацію особистості. За визначенням В.В.Рибалки, особистість – це суб'єкт свідомої продуктивної діяльності та суспільної поведінки, індивід із соціально зумовленою та індивідуально своєрідною системою психічних властивостей, що формується і виявляється у діяльності, спілкуванні та опосередковує, регулює взаємодію людини з навколишнім світом [7, с.58].

Ретельний аналіз існуючих підходів до особистості (індивідуально-психоогічний, соціально-психологічний, віковий та діяльнісний, системно-психологічний) переконав дослідника у тому, що між даними підходами існує тісний взаємозв'язок, а „...особистісний підхід може виконати об'єднуючу роль по відношенню до розглянутих підходів” [6, с.44]

В.В.Рибалка розглядає особистісний підхід як певну сукупність концептуальних і методичних засобів, які структурує у наступні складові:

1. Особистісний підхід повинен базуватися на цілісному, системному уявленні про особистість – з певною структурою психічних якостей особистості.

Необхідною складовою особистісного підходу є розробка та використання особистісно орієнтованого комплексу методів вивчення (психодіагностики), стимуляції, розвитку та реалізації творчого потенціалу людини.

Такий комплекс надасть можливість визначити індивідуальність і соціальність особистості студента з особливими потребами, сполучення властивих їй індивідуально визначених якостей.

2. Особистісний підхід має спиратись на цілісне уявлення про життєвий шлях особистості, охоплювати, по можливості, найбільш важливі, довготривалі, ключові періоди її становлення, враховувати, що життя людини має цілісну будову, характеризується певним сполученням ліній розвитку, накопичення, збагачення і трансформації притаманних особистості якостей та їх втілення у процесі та продуктах діяльності й поведінки;
3. Особистісний підхід повинен забезпечувати таке визначення індивідуально- та соціально-психологічних особливостей людини, яке б давало змогу прогнозувати, попереджати, виявляти і розв'язувати гострі особистісні проблеми людини і завдяки цьому запобігати втратам її творчого потенціалу, надавати їй адекватну допомогу у компенсації відхилень від норми, у становленні здорового способу життя, у здійсненні творчого розвитку та плідної діяльності й поведінки.
4. Особистісний підхід має бути представлений, реалізований у цілях, змісті й методах навчально-виховної роботи сучасної школи та професійної діяльності працівників на виробництві.

Виходячи з цього, В.В.Рибалка запропонував концепцію тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості. Як провідні в даній концепції обґрунтовуються три виміри: соціально-психолого-індивідуальний, діяльнісний та віковий, які відповідають вищезазначеним методологічним підходам та принципам психологічної науки. Дана концепція обґрунтовується як вихідний теоретичний компонент особистісного підходу.

Отже, особистісний підхід має на меті гармонійний, вільний та творчий розвиток особистості студента та характеризується антропоцентричністю, гуманістичною та психотерапевтичною спрямованістю. При такому підході - особистісно орієнтована професійна підготовка не ціль, а спосіб розвитку індивідуальності і являє собою насамперед процес створення сприятливих умов для розвитку особистості майбутнього фахівця. Навчання спрямоване на розвиток особистості, орієнтацію в пізнавальних, соціальних і професійних цінностях, гуманізацію процесу професійної підготовки, урахування рівня підготовленості та реалізацію здібностей студента.

Застосовуючи особистісний підхід, професійну підготовку варто розглядати як процес, підпорядкований розвитку особистості студента, побудований на основі надання психолого-педагогічної допомоги.

Література:

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – К., 1991.- 111с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности / В. И. Бодров – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511 с.
3. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація /С.У. Гончаренко //Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи / за ред. І.А. Зязюна. - К., 2000. - С. 81-107.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Под общ. ред. Г.А.Балла, А.Н.Киричука, Д.А.Леонтьева / Пер. с англ.- М.: Смысл, 1999. – 425с.
5. Платонов К.К. Личностный подход как принцип психологии. Методологические и теоретические проблемы психологии. / Отв. Редактор Е.В.Шорохова. – М., 1969. – 310с.
6. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-методичний посібник / За ред. В.В.Рибалки. – Київ, Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 388с.
7. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник. – К.: Ніка-Центр. 2003. – 204с.
8. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / [Под ред. В.А. Ядова]. – Л. : Наука, 1979. – 262 с.
9. Трубавіна І.М. Гуманізм у навчально-виховному процесі школи // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції “Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні” 1-3 лютого, 1996 року. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 238-240.
10. Чудовский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности. – М., 1986.- 80с.